

MEGYÉN INNEN, MEGYÉN TÚL

Németh Péter

A BÁTORIAK ELSŐ VÁRA: ECSED

Ecsed neve pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. A Kraszna bal parti falu 1220-ban tűnik fel Zomój poroszló nevében, aki tárkányi és tyukodi emberek ügyében járt el. 1291-ben [a Gutkeled nembeli László fia: „Vak”] Dorog ispán fiai: László, Márkus, Albert és Domokos nővérük férjének, [Marázi (Szabolcs m.)] Gyula fia: [„Vörös”] Gyulának engedik át a birtok egy részét. 1304-ben Dorog felsorolt négy fiának Szentgyörgy birtok (Szabolcs m.) ügyében [a Gutkeled nembeli] Pelbárthidai, Adonyi, Diószegi (Bihar m.) és Dobi (Szabolcs m.) családok tagjai 20 márkát (1 márka = 233,5 g ezüst) fizetnek. 1317 előtt „Vak” Dorog fia: Domokos és Dorog fia: Márkus fiai a hűtlen [Borsa nembeli] Kopasz volt nádorhoz csatlakoztak a király ellenében, ezért megölettek. Ecsedet – mint volt birtokukat – I. Károly király a rokonság okán Bátorai Bereck fiainak, János és Lőkös mestereknek adományozta. 1322-ben „Vörös” Gyula leánya: Csala [Helmeci] Ungi Jako fia: Batiz felesége és István fia: Miklós leánya: Ilonc adja el részeit, Ecsed birtokuk ½-ét malomhelyekkel együtt – mely anyjuktól került hozzájuk – 25 márkáért a Gutkeled nembeli a Bátorai Bereck fia Jánosnak és testvéreinek, András váradi éneklőkanonoknak, Lőkösnek és Miklósnak. 1325-ben a király az adományt megerősíti. Ennek oka az, hogy „Magyar” Pál mester gimesi várnagy is királyi adományt szerzett 1324-ben [a Hontpázmány nembeli] Mátéi Hont, mint örökös nélkül elhalt ember birtokaira. Ez utóbbi szintén leányágon örökölte meg Ecsed másik felét. A beiktatásnak azonban Hont unokái: [Jánosi] Tamás fia: István és [Mikolai] Imre fiai: János és Egyed ellentmondtak. Pál mester Máté és Ejeg átengedése fejében lemondott az ecsedi adományról. Ezt a király 1327-ben megerősítette. 1329-ben Jánosi Tamás fia: István és László zálogosítják el a Szatmár megyei ecsedi birok-részüket felét 4 évre 8 márkáért (a márkát 50 cseh garással számolva) a Bátoriaknak.¹ Ez utóbbiak 1334-ben e birtokukra várépítési engedélyt kaptak. Itt mindjárt fel kell tenni a kérdést: miért éppen ide kérték?

Ugorjunk időben előbbre háromszáz esztendőre. *„Minthogy pedig itt a nád között én ritkán hallok valami bizonyost ez mostani hírek és állapotok felől, hanem reggel, estve (amit azelőtt nem is hallottam) vidraszót kell néha hallanom, és a gyönyörűséges szűnyogoknak szígengetéseket, fecske szónk pedig ugyan bőven vagyon.”*² Id. Bethlen

¹ Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig. Nyíregyháza, 2008. (a továbbiakban Németh, 2008.) 71–72.

² Id. Bethlen István levele Korniss Zsigmondhoz, 1634. 07. 20. In: Lukinich Imre: Okiratok Bethlen István 1636. évi támadása történetéhez. Történelmi Tár, 1909. 378–406.

István levélrészletét azért idézem itt, mert a természeti elszigeteltség nehézséget okozott a középkorban is. A láp posvány jellegét a költő emelte ki:

„Bére elmaradt, tölgyes lapályon,
Visz utam, napja már negyed;
Tölgy sincs azontúl, – visszanezve
Látom csak a kéklő hegyet.
Posványiban, mint lomha sertés,
Fertőzik az ecsedi tó,
Rekkent³ a hév nap, utas izzad,
Bár könnyű a vándor cipó.”
Arany János: Vándor cipó (1877)

Az is biztos, hogy az 1279-től birtokközpontnak tekintett Bátor vagy környéke alkalmatlan volt várépítésre. Akár Szabolcsban, akár Szatmárban csak vizes környezet jöhetett számításba. Bizonyára szóba került a szatmári Gilvács, amelynek királyi vára védelmében a Bátoriak a Borsáktól súlyos veszteséget voltak kénytelenek elszenvedni birtokaikban. Mégis Ecsedet kérték a királytól, azért, mert akkor itteni birtoklásuk volt a legbizonytalanabb! De ennek persze ára volt: a négy Batori testvér közül Lőkös/Lőrincnek az élete, Jánosnak a fogsága.⁴

A Bátoriak ugyanis 1330-ban részt vettek I. Károly Róbert rossz végű havasalföldi hadjáratában. A lépre csalt magyar sereg már visszatérőben a Kárpátok egyik szorosában vereséget szenvedett, s a két testvér közül Lőkös a csatatéren maradt. Ezt az események után két évvel a király nevében így adják elő: „*az említett Lőkös testvérük a kezdettől fogva veleszületett hűségének bizonyítékát is megmutatta: Havasalföldön mikor Bazaráb hadai által a mi havasalföldi tartományunkat elfoglalta, őt ellenség módjára erős hadunkkal megtámadtuk, személyesen hozzánk csatlakozott, óh fájdalom! szolgálatunkban meghalt, az említett János mester ugyanott fogságot szenvedett*”.⁵ A várépítési engedélyt pedig így indokolja: „...*híveink, János és néhai atyjafia, Lőrinc és Miklós, Bereck fiai a Gutkeled nemzetségből, akik az őszinte hűség állhatatosságában kezdettől fogva dicséretesen gyökeret vertek koronázásunk ideje óta, miután elhagyták valamennyi hűtlen hatalmas úr társaságát, különösen pedig Tamás elvetemült fiaiét: a néhai Kopaszét és Bekéét, akiknek erős hatalma alatt volt személyük, birtokaik, és összes javaik, s e hatalom híveink elveszejtésére szomjazott, nem félvén azokat az emlí-*

³ éget

⁴ Veszprémy László – Somogyi Gréta: Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjáratára és az ún. posadai csata historiográfiája. *Hadtörténeti Közlemények*, 2014. 1. sz. 23–40.

⁵ Balogh István: A Báthori család négy oklevele (1330–1332). In: *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Évkönyve*, 13. Szerk. Galambos Sándor – Jánosi Zoltán – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 1999. 118.

tett hűtlenek gyújtogatásainak, ellenséges zsákmányolásainak és kegyetlen pusztításainak hátrahagyni. Miután csupán személyüket menthették, az említett, a beléjük gyökerezett hűség szenvedélyével csatlakoztak felségünkhöz, és azután hatalmunk gyarapítása érdekében azon fáradoztak, hogy – miközben személyük a hűség zászlajának felemelése révén állandóan veszélynek volt kitéve – a hozzánk hűtlenek pártütését és makacs ellenállását gyengítsék és megtörjék, ami Krisztus kegye révén kísérleteik eredményeképpen bekövetkezett és végbement. Mi tehát e híveinknek és örökösüknek ezen ellenségeskedések s viszálykodások ellenében alkalmas védelemről akarván gondoskodni... említett híveinknek megengedtük, sőt megbíztuk őket erősen meghagyván, hogy az említett védelem oltalma érdekében birtokaik vagy területeik közül egy helyen, amelyet erre alkalmasnak vagy kedvező fekvésűnek látnak, különösen a Szatmár megyében lévő Ecsed nevű birtokuk rétjein, vagy mocsaraiban, kőből vagy fából, ahogyan jónak látják, minél erősebb várat vagy erősséget, amelyet csak képesek, építsenek, készítsenek és körülsáncoljanak, s azt Bereck ugyanezen fiai és örökösük örökjoggal birtokolják. És mivel a vár vagy erősség, ahogyan előre van bocsátva a tiszta hűségben gyökerezik és azon alapszik, azt kívánjuk, hogy azt a várat vagy a szóban forgó erősséget a fent említett hűség örök emlékezetére Fidelitasnak amit népnyelven Hűségnek mondanak – nevezze mindenütt mindenki.”⁶ (Borzákné Nacsa Mária fordítása) Tehát a fenti királyi diploma megszerzésekor Ecsed egésze nem volt még Batori-tulajdon! Erre majd csak 1337-ben, amikor Mikolai Pongrác fia: Imre (Hont *sponsus*-a⁷) fiai: Egyed és János 40 márkáért (márkáját 90 garassal számolva), majd 1349-ben kerül sor, amikor újabb 10 márkáért ecse di részüket Jánosi Tamás fia: István hozzájárulásával végleg átadják a Batoriaknak a sárvári monostortól⁸ délre eső földjüket. Ekkorra viszont már állni kellett az erősségnek.

Valóban, a vár 1347-ben bukkan elő,⁹ amikor az oklevélben minden helymegjelölés nélkül a birtokosztásban résztvevők – a már felnőtt Lőkös-fiak is – a várukról nyilatkoznak.¹⁰ 1354-ben a várat Péter, Miklós mester és János fiai közös tulajdonának mondják.¹¹ Három évvel később Batori Bereck fia: János fiai: László és György birto-

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL), 2810. Visegrád, 1334. 03. 13. In: Károly Róbert emlékezete. A szöveganyagot válogatta Kristó Gyula és Makk Ferenc. Budapest, 1988. 173–174. Lásd még Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (a továbbiakban AOkl.). XVIII. (1334) Szerk. Almási Tibor – Piti Ferenc. Budapest–Szeged, 2019. 79. reg. az oklevél kiadásaival.

⁷ *sponsus*: rokona, veje

⁸ Németh Péter: Sárvár. In: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, LIX. Szerk. Mentényi Klára – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza, 2017. 31–44.

⁹ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457. 1. köt. Budapest, 1996. (a továbbiakban Engel, 1996.) 307.; Horváth Richárd: Az ecse di Batoriak várbirtokai a kései középkorban. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2006. 3. sz. (a továbbiakban Horváth, 2006.) 305–326.

¹⁰ AOkl. XXXI. (1347) Szerk. Sebők Ferenc. Budapest–Szeged, 2007. 114. reg.

¹¹ AOkl. XXXVIII. (1354) Szerk. B. Halász Éva. Budapest–Szeged, 2013. 35. reg.

kaikon sorsot vetve megosztoznak. Váruk közös használatban marad.¹² Az ecsedi várat kell értenünk egy 1364-es oklevél Bátor várán is, amikor Bátori János fiai és Lőkös fia: Péter Bereck fia: Miklós özvegyével és leányaival egyezkednek. (A vár a férfiakat illeti, ám a vár tartozékai közösek.)¹³ 1369-ben a korábban említett három férfi úgy döntött, hogy a vár fenntartását magukra vállalják, és a tartozékai is közös tulajdonban maradnak.¹⁴ A Miklós halálával előállt új helyzetben (a négy fiú közül András váradi püspöknek pozíciója miatt, Miklósnak pedig nem lévén fiú utóda) a vár örökségét már csak két részre kellett osztani, ami 1370-ben meg is történt: a vár északi fele egy vár előtti telek felével Bátori Lőkös fia Péteré, míg a vár déli fele a fél telekkel János fiaié, György és László mestereké lesz.¹⁵ Miből állt ekkor a vár? Először is lássuk a vár helyét, majd épületeit.

Kalauzunk maga a fejedelem, II. Rákóczi Ferenc lesz, aki Emlékirataiban a következőket írja: „*Ha a városba akarunk jutni, át kell kelni a folyónak [t. i. a Krasznának] egyik ötven láb [1 láb = 31,6 cm] széles és rendkívül mély ágán. A várost körülbelül harminc-negyven láb széles természetes csatorna keríti, a többit tözegen nőtt nád borítja. Ezt a várost csak két földbástya erősítette meg elől. A házak könnyen átázó, de hamar újrakeményedő talajon épültek. A nem nagyon nagy városból a várba lehetett jutni, mely két kiszögellő, kétszarvú védőműből [ollóműből] állt, ezt a két szarvat a várostól és egymástól olyan mély, a folyó vizéből táplálkozó csatornák választották el, hogy amikor az erősséget lerombolták, s a kemény téglákból készült bástyák romjai e csatornába dőltek, ez sem volt elég betömní őket. A lakók állítása szerint először úgy látszott, mint ha a csatornák megteltek volna, de egyetlen éjszaka alatt mindet elnyelte a mélység. Mint ebből kiderül, az egész vár a folyó kigyózásából kialakult három szigeten állt, a kiszögellő erődök is cölöpökre épültek, s földalatti részük a víz színénél lejjebb feküdt. Kíváncsiságból megvizsgáltam a vár alapját és a cölöpök minőségét: ezek kőrisfából készültek, már egészen megkövesedtek, letört darabjaik kemények és könnyűek voltak. Ezeket a cölöpökön jól levert, igen vastag szénréteg volt, s ez óvta meg a földalatti részt a nedvességtől. A második kétszarvú védőműben épült a nagyon tömör kastély, és mindezek mögött a folyónak még egy csatornája választotta el az erődöt egy nagy, bő legelőjű mezőtől, mely több ezer barmot képes volt táplálni.*”¹⁶ Még egyértelműbben fogalmaz a földrajztudós: „*a Kraszna északi ága megkerüli Ecsedet, és a váromladék mögött egyesülve átfolyik az ecsedi tavon*”.¹⁷ Azaz: a belső várat a külsőtől egy folyóág

¹² Németh, 2008. 73.

¹³ AOkl. XLVIII. (1364) Szerk. Piti Ferenc. Budapest–Szeged, 2018. 502. reg.

¹⁴ Németh, 2008. 73.

¹⁵ Uo.

¹⁶ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Szerk. Kovács Ilona. Budapest, 2004. 156–157.

¹⁷ Czirbusz Géza: Az Ecsedi-láp lecsapolása. Földrajzi Közlemények, 1899. 4. sz. 100.

választotta el, amely éppen az előtt a sziget előtt folyt el, amelyre a kétszarvú védművet a vár főkapuja [a Széles-kapu] védelmére építették.

Az ecsedi vár a településtől keletre, a láp szélén feküdt. Itt egymást követően két szigetet vettek igénybe a várépítők: az első fekvő téglalap formájú volt a lovasok helye (istállója és laktanyája), az ún. külső vár, vagy Rákóczi szavaival „huszárkert” a 16. századtól, de már ide is dorongút vezetett a faluból. Ezen, a vár „Ecsed felőli oldalán és az első kapuja előtt egy nagy messzire látó domb volt csinálva, mely most is a maga valóságában fenn áll”.¹⁸ Erről egy hosszú hídon – amely a Kraszna mély élő vizén vezetett át – jutottak a tulajdonképpeni vár első bejáratához. Itt a 16. században egy – Rákóczi szavaival – „kétszarvú védőművet” építettek, ezért a korábbi állapotra nem tudunk visszakövetkeztetni. De annyi mégis sejthető, hogy a külső és a belső várkapu közötti víztükör nem természetes: a belső vár bástyákkal megerősített külső kapujának szigetét mesterségesen alakították ki, a földnyelvet leválasztva a belső vár területéről. Ezen a csatornán egy kisebb híd vezetett a belső vár második kapujáig, a Hosszú-kapuhoz. A belső vár keleti oldalát nem építették be, ez

1. sz. ábra

Nicolo Angielini felmérése Ecsed váráról, 1572–1574

a legyező alakú földdarab szolgált a vár vete-ményeskertjeként akár már a korai időkben is. Ezt a helyet először az 1370. évi osztáskor emlí-tik – mint már fentebb szóltunk róla –, az 1648-as urbáriumban Kisecsednek nevezik.¹⁹ A belső vár épületeiből bennünket most az a kör alakú építmény köt le, amelyet 1572–1574 között, Nicolo Angielini olasz hadmérnök által készített vár alaprajzon látunk.

Nem tévedünk, ha ebben az épületrészben a Bátoriak 1334–1347 között épített lakótor-nyát véljük felfedezni. Hogy ehhez milyen boronavázás épületek csatlakoztak, azt majd legfeljebb ásatással lehet kideríteni. Az biztos, hogy ezt a belső szigetet – amelyre akkor is, később is kapuépítményen keresztül lehetett bejutni – a szélein levert cölöpökkel vagy töl-téssel, korabeli nevén vízvetővel erősítették meg, ezzel is védve a szél által felkorbácsolt hullámoktól. A cölöpök évszázadok alatt meg-

¹⁸ Szirmai Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte. Buda. 1. rész 1809., 2. rész 1810. (a továbbiakban Szirmay, 1809/1810.) 1. köt. 66.

¹⁹ Németh, 2008. 72.; A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. Codex Diplomaticus comi-tum Károlyi de Nagy-Károly. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán (a továbbiakban KárolyiOkl.). Budapest, 1887. 4. köt. 285.

kövesedett maradványait látta a fejedelem 1705-ben, otlétekor. A cölöpözés vagy vízvetés viszont lehetővé tette a belső vár udvara felszínének egyengetését, kialakítását. Ez volt tehát a 14. századi vár: egyszerű, de mégis vár! Hasonló kerek, illetve ötszögű lakótornyokkal találkozunk az abaúj-tornai Szaláncon vagy a bihari Körösszegen. Mindkettőt jól ismerték a Bátoriak, ha Leleszre, a konventbe, vagy Váradra utaztak.

Az ecsedi torony is hasonló magasságú és belső elosztású lehetett. A megvalósításban minden bizonnyal szerepet vállalt Batori András váradi püspök (1329–1345) is, akár életében, akár halála után testvéreire maradt magánvagyonával.

A Bátoriakat sokan azzal vádolták meg éppen váruk miatt, hogy ők voltak az Ecsedi-láp kialakítói: a majtényi birtokuk felett a Krasznát ráengedték az amúgy is megsüllyedt területre.²⁰ Úgy vélem, a láp létrejöttében a természeti erők mellett valóban sokat segített az ember: a folyóra telepített vízimalmok, a halászok vejszéi mind hozzájárultak a láp vízutánpótlásához, a várurak pedig ahhoz, hogy a várat a szárazulattól állandó mély víz válassza el. Az Emlékirat még hozzáfűzi: „*Ez a mocsár sohasem fagy be télen, a víz rendkívüli fagy idején összehúzódik, de nem keményedik jéggé.*” Ez azonban így nem igaz, mert éppen az ellenkezője miatt kellett az ecsedieket a vár körüli jégvágásra kényszeríteni. A vár a Kraszna vize miatt szinte bevehetetlenné vált fennállása alatt!

A vár középkori történetének első összeállítója Horváth Richárd így folytatja a vár történetét: „*Újbóli előbukkanásakor, elébb 1431-ben, majd 1433-ban az ecsedi ág osztályakor már romos, igaz némileg nehezen értelmezhető formában várnak és várhelynek nevezik egyszerre (1433: castrum seu locum castrum in predicta possessione Eched existente et habitum). Újjáépítését alighanem az 1433-as osztálylevelben szereplő testvérek, István, Tamás és Bertalan (†1438) közösen bonyolították le, hiszen Tamás 1446-os halálakor az egyetlen fiágon túlélő István-fiak a közös birtoklás jogán adták ki a leánynegyedet Tamás leányainak, többek közt a már álló kastélyból is, ami az újjáépült*

2. sz. ábra
A szalánci és a körösszegi lakótornyok

²⁰ Bél Mátyás: Szatmár megye ismertetése. Fordította: Soós Imre. Megjelent: Kávássy Sándor: Ismertetések a régi Szatmárról. In: Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás. 3–4. Szerk. Gyarmathy Zsigmond. Nyíregyháza, 1982. 64.

erősség első friss említése is egyben.”²¹ Az alaprajz alapján úgy vélem, hogy ekkor épült a lakótoronyhoz egy fal csatlakoztatásával az északi palotaszárny. A falszakasz feladata pedig talán az lehetett, hogy az emeletre vezető falépcsőt északról takarja, védje az azon közlekedőket az abból az irányból fújó szél (eső) ellen. De ekkorra már a család másik ágának, a somlyóinak nincs köze Ecsed várához. Bizonyára azért sem érdekelte őket Ecsed és az ott folyó építkezés, mert a somlyóiak már a 14. század második felétől rendelkeztek a birtokközpontjukban, Somlyón (Közép-Szolnok megye) várral,²² így annak meg a bátori udvarháznak [!] a fenntartása épp elég terhet rótt a családra.

Érdeemes viszont odafigyelni az oklevelek szóhasználatára: két oklevél, az 1431. és az 1446. évi kastélynak (*castellum Ecsed*) nevezi az újjáépített várat, tehát valóban egy erődített kastélyt emeltek ekkor, az 1433-as oklevél kiadója pedig bizonytalankodik, amikor várnak is, meg várhelynek (*castrum seu locum castris*) nevezi az ecsedi létesítményt. Ami végül is várként funkcionált, aminek első jele, hogy 1461-ben a Bátorifamiliárisok hada jelent meg a szatmári Gebén [ma: Nyírkáta], a Csaholyiak birtokán és onnan egy jobbágyot az ecsedi erősségbe (*ad fortalitium de Eched*) hurcolva félholt-ra verték.²³ A hatalmaskodó familiárisok között találjuk Zsarolyáni Albertet, akit egy másik, szintén a Csaholyiakat érintő hatalmaskodáskor, 1470-ben már Bátori (II.) András ecsedi kastélya porkolábjának (várnagyának, *nobilis Alberto de Zaralyany castellani castelli Eched*) neveznek.²⁴ Talán ő lehetett az, aki a somlyóiak jobbágyságát elűzte Ecsedről. Ugyanis 1495-ben panaszt tesznek, miszerint mintegy 18 esztendőnek előtte Bátori András S. Bátori János ecsedi birtokrészén – amely kötelezően reá szállt – lakó nem kevés jobbágyát az Ecsed vár élére állított várnagyaival elűzette (és máshonnan hozott jobbágyokkal benépesítette).²⁵

A század utolsó évéből sorban a második várnagy is szemünk elé kerül, amikor azt olvassuk a Károlyiak országbíró előtt tett panaszából, hogy a Bátoriak által megbízott hatalmaskodók, úgymint nemes Paposi Ördög Miklós és Ártánházi György ecsedi várnagyok (*castellani*) 46 vállaji, 19 mérki és 3 ecsedi, név szerint felsorolt jobbággal

²¹ Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban (1300–1525). Össze- gyűjtötte, átírta: Balogh István. Szerk. Érszegi Géza. Nyíregyháza, 2000. 103–107.; Horváth, 2006. 308.; Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert: Oklevelek a Bátorifamiliárisok történetéhez. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2006. 3. sz. 327–368. 12. sz. okl.; Documenta ad historiam familiae Batoris de Ecsed spectantia. I. Diplomata 1393–1540. Ad edendum praeparaverunt R. Horváth – T. Neumann – N. C. Tóth. Nyíregyháza, 2011. (a továbbiakban Documenta) 62–63., 78.

²² Engel, 1996. 415.

²³ MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 253511.; Szabó Károly: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonatai (1232–1540). Történelmi Tár, 1890. 111–112.

²⁴ MNL OL, DF 22335.1. = N 76 Ladula AA. Conscriptio portarum Fasc. 81., No. 23.

²⁵ A latin szöveg és magyar fordítása: Havassy Péter: Szentmihály (Tiszavasvári) okleveles említése 1495-ből. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 1995. 4. sz. 529–533.

az ő Vada birtokukra tört, ahonnan Károlyi jobbágyát és familiárisát Vállajra hurcolták; Kaplonyban pedig valamennyi rét szénáját lekaszálták és elvitték.²⁶

Nem kérdés, hogy már e tájt, 1490-ben – mint azt Szirmay Antal véli – megkapták-e az ecsediek azt a kiváltságot, miszerint minden más szolgálat alól való felmentés ellenében „csak egy vonás forintot fizetnek fejenként, emellett a tűzi rendtartásra vigyázni, a vár körüli folyásokon a jeget vágni, amidőn a külföldi fejedelmek követői a várnak látogatására jöttek, a vár kapuja előtt fegyveres kézzel állni tartoznak.”²⁷ A későbbiek ismeretében tudjuk, Szirmay itt valamit félrenézett: a szöveg Ecsed 1648-ban írott urbáriumából való, e szolgáltatások semmiféle jóindulattal nem vezethetők vissza a 15. század végére.

Bátori István országbíró/vajda öccse, a család szabolcsi-szatmári birtokait kezelő András ekkor vezényli le az ecsedi várkastély kiépítését. Az Angielini (1570 k.) által felmért épület téglalap alakú, ÉK–DNy-i tájolású. Ránézésre is nyilvánvaló, hogy az épület két részletben épült: az északnyugati része – ott, ahol a bejárata van – egy keskeny épület volt, a kapubejárattól jobbra egy kisebb, attól jobbra egy nagyobb helyiséggel (ez utóbbi lehetett a később tárházként emlegetett egyablakos helyiség). Ennek sarkához csatlakozik egy kis tag beiktatásával a kör alakú lakótorony. Ez volt a vár a 15. század eleji építkezések után, az 1430-as években. Mint alább látni fogjuk, 1484-ben fejeződött be a vár bővítése, a palota kiépítése. A hosszúkás, téglalap alakú építményt ugyanis délről megtoldották egy rövid szárú, de talpával a már meglévő épülettel azonos U alakú, kétszer nagyobb szárnyal. A palota déli oldalának keleti és nyugati felén egy-egy üres kis négyzet jelöli az egykori falon kívüli árnyékszékeket. Így létrejött a zárt udvaros kora reneszánsz palota, amelynek bejárata a korábbi helyén, a régi szárnyban maradt. A belső udvarhoz a kapualj déli falát ki kellett bontani. Sajnos, a bővítés belső beosztását az olasz rajzoló nem tüntette fel. Ennyi olvasható ki az alaprajzból.

De az építkezés időpontját illetően a tárgyi és az írásos emlékek ellentmondóak. Mátészalkán 1956-ban átalakítottak egy több mint 100 éves épületet, és egykori cselelédszobájának padlójába építve – faragott részével lefelé fordítva, vaskályha alátétként felhasználva – találtak arra a vörös márvány Bátori-címerre, amely évszámával (1484) a csekély számú datált reneszánsz emlékeink közé tartozik. A kőről Koroknay Gyula ezt írta: „A faragvány a sárkányfogas Báthory címert ábrázolja címertartó sárkánnyal egy dús gyümölcsfüzértől övezve. Anyaga vörös márvány. Magassága 54 cm, szélessége 46, mélysége 12–14 cm. Felső jobb sarka le van törve, de a törés nem hat zavarólag. A keret szélességének mérete alul 58 mm, a másik három oldalon 16 mm. Az alsó szegé-

²⁶ MNL OL, DL 99196.; 1499: KárolyiOkl. 3. köt. 35.; Az oklevél ismételt kiadása magyar fordítással. Sipos Ferenc: Két szomszédvár. A Bátoriak és a Károlyiak magánháborúja (1398–1516). In: Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv, 16. Szerk. Henzsel Ágota. Nyíregyháza, 2003. 75–93.

²⁷ Szirmay, 1809. 1. köt. 66.

lyen a készítés időpontja olvasható: 1484. A domborított rész magassága az alapjától számítva 13 mm, a peremtől számítva pedig 5 mm. A faragvány központjában levő címerpajzson a Gutkeled nemzetség hármass éke, vagy másként sárkányfoga meglehetősen kopott. A sárkány lovagrendet jelző sárkány első két lábával a címerpajzs felső közepét és jobb sarkát, hátsó két lábával pedig a jobb oldal közepét és alsó szélét fogja, majd a pajzs körül körbekanyarodva nyakát kétszer áttekeri a farkával, mely fent jobbra hullámszerű csavarodással végződik. A sárkány nyitott szája hármass lángot lövell, ortoraja le van törve, fülei hátrafelé állnak, szakálla a farkán fekszik. A sárkány nyakpikkelyein és a szárnyán furatok vannak, melyeknek díszítő jellegük van. A nem látszó hátsó, kissé nyitott szárnyat egy csekély plasztikájú részlet jelzi. A címer elhelyezését tekintve nincsen pontosan tengelyben, még kevésbé a sárkány, melynek erőteljesen megmintázott liáta²⁸ a felső jobboldalon kilendül az egyensúlyból. Bizonyos szempontból ezt egyensúlyozza a faroknak a bal alsó részen való kiívelése, másrészt a sárkány tekintetének ellentétes iránya. Emiatt a sárkány és az azt körülvevő gyümölcsfüzér közt levő üres rész nem egyenletes. A címertartó sárkányt gazdagon megmintázott, dús gyümölcskoszorú fogja körül. Ez szerkezete szerint két, alul középen kiinduló félfüzérből áll, melyek fent találkoznak. A két félfüzért lent repülőszalag köti át, amely egy csomó és egy lazán hagyott burok után széles ívben kettős bullám után egy pontban végződik az alsó két sarokban. A két félszalag nem teljesen szimmetrikus. A bal és jobboldali koszorúrész egyenként hat-hat gyümölcs-csokorból áll, és három almavirág kapcsolja azokat egybe szorosan közbeiktatva az utolsó csokrok közé. Egy kivételével az egyes csokrok a két félfüzéren azonos gyümölcsökből állnak. Baloldalon a következő gyümölcsök szerepelnek alulról számítva: szelídgesztenye – naspolya – alma – egy töredezett uborkaszerű bogycs gyümölcs – búzakaralászok – és ismét alma. Jobb oldalon: szelídgesztenye – makk – naspolya – az előbbi uborkaszerű gyümölcs – egy körte búzakaralászokkal – alma. Az egyes csokrok szerkezete általában az, hogy két gyümölcsöt vesznek körül levelek, de a gyümölcsök közé is jut egy-két levél. A két félfüzérnek az összetétele szerkezetileg csaknem azonos. Változatosságot az alma – makk különbség, a naspolyacsokrok más elhelyezése, a jobb oldali búzakaralászok közé egy körte beillesztése, továbbá a felső almáknál kétféle levélforma megjelenése jelent. A címer és a sárkány teljesen kidolgozott állapotban van. A befejezésnek a hiánya azonban a gyümölcskoszorún mindenütt észlelhető. Legjobban a csokrokat összefogó köteléken és a gyümölcsök alatt levő schiacciatoszerű²⁹ leveleken. Ezek csak körül vannak fúrva. A furatok nem egyforma nagyságúak. Legnagyobb méretűek a sárkány szárnyain találhatók, ezeknek díszítő szerepük van. A többi furat azonban csak a faragás megkönnyítését szolgálta volna. Hogy ezek a furatok csak a munka megkönnyítését szolgálták, azt a sárkány szája mellett lévő levél mutatja, ahol a levél a pontból már ki van faragva, de az alapot már nem szedte le a mester, ez

²⁸ liáta: háta

²⁹ schiacciato: lapított

a részlet azért úgy hat, mint egy süllyesztett dombormű. A sárkány nyaka fölött van az alap legkevésbé leszedve, ez a legkidolgozatlanabb rész, itt a dombormű alapja magasabb, ez egyszerű, ujjal való tapintással is észlelhető. A címer tehát nincs egészen befejezve, épp úgy, mint például Bátor Miklósnak a balassagyarmati múzeumban levő címere, vagy a nyírbátori pasztoforium szeráffeje és akrotérionjai. Ez a tény kétségek nélkül arra utal, hogy az építkezési munkák előbbre voltak, mintsem a szobrász teljesen kész lett volna. Bár nincs befejezve ez a márványfaragvány, és talán vitatható a szerkezeti megoldása, a szemlélőt mégis rögtön elfogja az az érzés, hogy valami rendkívül ritka és kivételes szép darab előtt áll. A gyümölcscsokrok ízléses elrendezése, a levelek artisztikus fény- és árnyjátéka, a vonalak nemessége, az egész füzér körbefutó finom ritmikája, az asszimetriával való könnyed kacérkodás, a faragott résznek a repülőszalag szétfutó hullámszerűsége, mind amellett szól, hogy a faragvány szerzője egy nagy múltú hagyományokon nevelkedett kvalitásos olasz mester lehetett.³⁰

Koroknay Gyulának is szembe kellett nézni azzal a kérdéssel, hogy a címerkő évszáma – amely befejezett építkezésre utalhat – s az általa is hivatkozott írásos forrás, amely az 1492-es dátumot viseli, ellentmondásban áll egymással. Ezt úgy hidalta át, hogy a címer évszámát az ecsedi építkezés kezdetének, a kapufelirat (mert csak az lehet) szövegét pedig befejezésének vélte. Ez az eljárás azonban nagyon is kétséges. Lássuk előbb a koronaőr, Révay Péter szövegét, mondhatnám azt: minden további közlés alapját. Az ecsedi várban 1621. szeptember 8. és 1622. február 22. között lakó főnemes (talán itt írott) művében (Somorjai) Fodor István és Bátor András koronaőrök felmentése utáni szövegrészbe szúrta be, hogy Bátor András, a Bátoriak nevében, azok emlékére 1492-ben felállított ecsedi belső várban a kapura egy kőtáblát helyezett, amelynek felirata: „*Magnanimus Andreas de Báthor, pater patriae suae, construxit hoc castellum gentilibus suis, (atque heredibus) pro quietudine et tuitione eorum; cemens atqñue intelligens, quandoqñe paci intermisceri bella et discordias, qui rogat suos haeredes, ut nominis Báthorei non velint esse immemores. Primam, inter se sint concordēs, concordia enim res parvae crescunt, discordia vel maximae dilabuntur. Postremo, tolerate et abstinete; nam divertere a malo, et facere bonum, est felicitas. Anno 1492.*”³¹

³⁰ Koroknay Gyula: A mátészalkai reneszánsz Báthory címer. Művészettörténeti Értesítő, 1958. 4. sz. 282–285.

³¹ A szöveg első nyomtatott közlője Révay Péter, aki 1621–1622-ben ecsedi tartózkodásakor fogalmazhatta meg az ecsedi vár híres, 1492. évinek mondott latin feliratát, amely azután posthumus művében jelent meg: *De Monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem, auctore Petro de Rewa Francofurti*, 1659. 58., ahonnan utólag sokan átvették. Pl. *Carolus Wagner: Collectanea genealogico-historica illustrium Hungariae familiarum quae jam intercederunt. Decas I–IV. Posonii, Pestini, Lipsiae*, 1802. Decas I. 35.; Vályi András: *Magyarországnak leírása*, I–III. Budán, 1797–1799.; Budai Ferenc: *Magyarország polgári lexikona*, I. Pest, 1866. 105., akinél a szöveg forrása Sinai Miklós kéziratos munkáinak elveszett darabja, amelyet Budai Ferenc már halála (†1802) után, 1804-ben először megjelent munkájában közölt. Lásd Csűrös Ferenc:

„A nagylelkű Bátor András, hazájának atyja, megépítette ezt a kastélyt saját nemzetének megnyugvására és oltalmára, átlátván, hogy a békeesség közé néha háború és viszálykodás férközhet. Kéri utódait: a Bátor névről el ne feledkezzenek. Kiválóan egyet értők legyenek, mert az egység által a kis dolgok is nagyra nőnek, a viszály által elenyésznek. A vagyont el ne vesztegessék, mert nem kisebb erkölcs a vagyont megtartani, mint azt összegyűjteni. Végül: tőrjetekek és fogjátok vissza magatokat; mert elválni a gonosztól és jót cselekedni maga a boldogság. 1492. év.” (Szirmay Antal fordítása a szerző alakítgatásával.)³²

Révay a vár építését 1492-re tette, mert tudta, hogy ekkor volt Bátor koronaőr is. Ennek a moralizáló szövegnek azonban véleményem szerint Révay Péter a szerzője, amelynek terjedelme is ellentmond, hogy építési felirat legyen. Ezzel az évszázaddal korábbra „datált” szöveggel a koronaőr halála előtt üzent a kortársainak, mintegy végrendeletként, hogy mit is gondol a haza állapotáról.

Ez a fiktív kapufelirat akkor sem vezethet félre bennünket, ha tudjuk, hogy 1730-ban Medveczky Antal János, az az évi urbárium összeállítója³³ volt az első, akinél Révay szövege olvasható, az 1492-es év zárójelbe tett utólagos beszúrásával. A Kassán élő összeíró – conscriptor, ahogy magát nevezi – olvasott ember lehetett, ha Révayt a maga helyén idézni tudta. Amikor már a kapu sem állt! Mindenesetre az 1484-es ecsedi Bátor-címer szobrása – Balogh Jolán megállapítása szerint – a budai gyümölcsfűzés ajtókeretek olasz mesterétől tanult.³⁴

Szabolcsban, Kisvárdán már erre az időre készen állt a Várdaiak vára István érsek, bíboros anyagi támogatásával, az egyik fél éppen perelte a másikat, az építkezés nemfizetése miatt.³⁵ Szatmárban a Drágfiak 1487-ben kezdik az erdői vár építését, lehet, hogy az ecsedi várkastély volt az ötletadó.³⁶ A Bátoriak az ecsedi várkastély kiépítése

Mándi Márton István pöre. Irodalomtörténeti Közlemények, 1912. 16.; Budait Petőfi Sándor is forgatta, mert Várromok címet viselő összeállításában a fenti szöveg is megtalálható Ecsed című szöveg alatt. Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb írások. Szerk. V. Nyilassy Vilma – Kiss József. Budapest, 1956. 152.

³² Szirmay sem olvashatta az eredeti helyén a latin szöveget, ő is Budai Ferenc első kiadása után dolgozott. Lásd Szirmay, 1809. 1. köt. 98.

³³ MNL OL, E 156. a. Urbaria et conscriptiones Reg. Fasc. 13. No. 47.

³⁴ Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. 1. Adattár. Budapest, 1966. 299.

³⁵ Nézó István: A kisvárdai vár története. Kisvárdá, 2004. 17.

³⁶ A várépítési engedélyt még 1456-ban kapták V. László királytól, Cillei Ulrik közbenjárásával (MNL OL, DL 15102; Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a várkutatás néhány lehetőségéről. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor – Rác György. Budapest, 2009. 63–104. 102., 175. jegyz.; Szócs Péter: Történeti adatok. Cetatea Ardud/Erdőd vára/Ardud fortress. Ed. Daniela Marcu Istrate. Cluj-Napoca, 2015. 23.; Az ekkor élt Drágfi Miklós Drágfi György és Bátor Katalin gyermeke volt. Lásd C. Tóth Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátor családban? Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2009. 1. sz. 46.

után kezdenek a családi temetkezőhely, a minorita kolostor emelésébe, amely 1490-re már szerzeteseket fogadhatott.

Az ecsedi vár ezután hosszú ideig örökösödési szerződések egyik szereplője. Amikor a Bátoriak a megyesaljai Móricokkal és Perényi István királynéi ajtónálló mesterrel (1490), majd a Rozgonyiakkal (1519) kölcsönös örökösödési szerződést kötnek, vagy amikor Drágfi Bertalan kéri anyja birtokrészeit és nagyanyja hitbérét és hozományát (1499), mindannyiszor feltűnik az ecsedi vár is, mint cserebirtok vagy leánynegyed tárgya.³⁷ De a századforduló után nem sokkal az is kiderül, hogy Ecsed a várával önálló, Bátortól immár különálló uradalom központja, melyhez Ecsed, Fábiánháza, Szentmárton, Mérk, Terem, Vállaj, Börvely, Kálmánd, Szaniszló és a szabolcsi Lórántháza falvak tartoztak.³⁸

Joggal vetődhet fel, vajon hány ember alkotta ekkor a vár őrségét? A várnagyokon kívül erről a forrásaink nem szólnak. Az ónodi (Borsod megye) vár kimutatása alapján számuk 12–17 között mozoghatott. Ide számíthatjuk a várnagyot, a helyettesét (2 fő), ezek szolgálait (2), a küldöncöket (2), a várban állomásozó katonaságot (6), a minden bizonnyal volt éjjeliőröket (2), s a személyzet ellátásáról gondoskodó szakácsot, sütőt (2). Maga Ecsed is egy kis falu volt. Az 1548-as első adóösszeírás szerint volt 1 bírása, 6 rendes, 7 szegény portája, ketten építettek új házat, 7 volt a szolgálak száma.³⁹ Nos, közülük került ki a vár szolgaszemélyzete. Ekkor még nem kellett százakban gondolkodni, mint a későbbi várnagyoknak.

³⁷ Documenta 128., 188., 234. sz. okl.

³⁸ Documenta 251. sz. okl.

³⁹ Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, II. köt. Budapest, 1990. 101.